

PRESTIGIUL STILISTIC AL FORMELOR
VERBALE PREFIXATE ÎN TRADUCEREA
ENEIDEI

GABRIELA RADU

Cuvinte-cheie: *traducere, prefix, participiu*

Vorbind despre prefixul *în-* ca mijloc al derivării verbale, Rodica Zafiu evidențiază o particularitate semantică și stilistică a acestuia, afirmând: „prefixul [...] contribuie adesea la constituirea sensului verbal transformativ, aducând unele nuanțe de intensitate, dar fără a fi indispensabil, fără a modifica fundamental semnificația. În limba veche sînt atestate frecvent oscilații între forme echivalente, cu și fără *în-*: *a întîlni* / *a tîlni*, *a întîmpla* / *a tîmpla* etc. Multe dintre formele neselectate de limba literară s-au păstrat pînă azi în graiuri. [...]”¹. Tocmai această particularitate a fost valorificată de profesorul G. I. Tohăneanu în cuprinsul traducerii românești a *Eneidei*, când a selectat derivate de acest tip pentru a traduce din limba latină în limba română:

¹ Rodica Zafiu, *Păcatele limbii: îmbucurat, înnumărat...*, în “România literară”, nr. 41 (15/10/2003 – 21/10/2003). A se vedea și Iorgu Iordan, *Compusele românești cu în-*, “Buletinul Philippide”, III, 1936, p. 57-116, Flora Șuteu, *Prefixul în- / in-*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, Editura Academiei, București, 1961, p. 36-65. Cf., de asemenea, *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. II: *Prefixele*, Editura Academiei, București, 1978, p. 134-143.

perfusus* – *îmbălorat

Verbul *a îmbălora*² este o formație în structura căreia se recunoaște cuvântul de bază, *bale*³. Participiul verbului menționat poate fi remarcat doar o singură dată în cuprinsul *Eneidei*, în al II-lea cânt: „Iar Laocoon, **îmbălorat** pe panglici / De neagra lor otravă [...]” (c. II, v. 421), versiune care recompune în românește versul vergilian „**perfusus** sanie vittas atroque veneno” (c. II, v. 221). Termenul regional *îmbălorat* îl traduce pe *perfusus* (participiu perfect de la *perfuno, perfundere, perfudi, perfusum*, „a stropi”, „a muia”) care funcționează, în acest caz, ca un participiu mediu grecesc capabil să ceară un obiect direct, *vittas* („panglici”). Se remarcă tendința constantă a traducătorului de a echivala în versiunea românească participiile latinești cu diverși termeni lexicali proveniți din participii.

gaudens* – *îmbucurat

Discordia, cunoscută în poemele homerice ca Eris, sora zeului Ares, apare în numeroase situații în poemul vergilian: *Discordia demens* (VI, 280), *Discordia geminum ferrum* („Discordia cea cu două săbii”) sau, în acest caz, descrisă ca „et scissa **gaudens** vadit

² *îmbăloră, îmbăloréz*, vb. I (reg.) a spune vorbe de ocară, a muștra pe cineva fără a fi vinovat. Sursa: DAR.

³ *băle* s.f pl. Salivă spumoasă ce se prelinge din gură. – Mr. bală, megl. *bal'ă*. Lat. **baba* (Pușcariu 180; Candrea, *Éléments latins*, I; REW 953; Candrea-Dens., 129; DAR; Pascu, I, 51. Etimologia pare să fi fost semnalată pentru prima oară de Laurian-Massim și de Lambrior 379); cf. it. *bava*, fr. (*bave*), sp., port. *baba*. Rezultatul normal **ba* nu se folosește la sing.; pe baza formei de pl. se formează uneori sing. analogic, *bală*, ca în dialecte. Miklosich, *Slav. Elem.*, 14 și Cihac propun ca etimon al cuvântului rom. pe cel sb. *bale* cu der. *balav* „bălos” și *baliti* „a-i curge balele”; este însă mai probabil un împrumut în sens invers (la fel consideră și Berneker 41). Der. *bălos*, adj. (cu bale; libidinos; alunecos); *băloșă*, vb. (a-i curge balele, a face spume la gură); *băloșel*, s.m. (ciupercă, *Russula foetens*); *îmbăla*, vb. (a murdări cu bale; a scuipa, a muia în salivă; a jigni, a ofensa); *îmbălătură*, s.f. (scuipătură; jignire, ofensă); **îmbălora**, vb. (a umple de bale; a ponegri, a vorbi de rău). – Din rom. trebuie să provină țig., sp. *bajilé* „bale” (Besses 32). Sursa: DER.

Discordia palla” (c. VIII, v. 702), adică, „[...] iară Vrajba, **-mbucurată** / Aleargă într-o haină ferfeniță” (c. VIII, v. 1217). Termenul selectat din traducere, *-mbucurat*⁴, un participiu al verbului *îmbucura*, transferă sensul adjectivului latin, *gaudens*, fapt care ar fi putut fi împlinit cu forma neprefixată, *bucurat*. Însă traducătorul a optat pentru un derivat lexical din stratul popular care crește randamentul evocator al versului, dar păstrează totodată sensul verbului primar datorită particularității semantice și stilistice a prefixului *în-*.

***pictus, versicoloris* – împistrit**

Întrebuințat în numeroase rânduri în versiunea tâlcuită în românește, lexemul *împistrit*⁵ (c. III, v. 872) apare prima dată, în al III-lea cânt: „I-aduce lui Ascanius veșminte / Cu bătătură de-aur **împistrite**”. În acest caz de traducere, elementul lexical îl tâlmăcește pe *picturatus* (participiu viitor de la verbul *pingo, pingere, pinxi, pictum* „a picta”, „a broda”, „a colora”), cuvânt aflat în versul latin, „fert **picturatas** auri subtemine vestes” (c. III, v. 483); de altfel, în toate situațiile comentate mai jos, termenul regional menționat va traduce același lexem, cu precizarea că participiul tradus, *pictus*, se va afla la timpul perfect. Comparând versiunile, cea originală cu cea românească, rezultă că autorul traducerii a reușit echivalarea lingvistică a originalului, aducând un spor de prospețime prin apelul la lexicul popular și familiar: *împistrit, bătătură*.

Sintagma „**împistrite** paseri” (c. IV, v. 959) corespunde, în versiunea originală, expresiei latinești „**pictaque** volucres” (c. IV, v. 525). Prin urmare, așa cum am menționat deja, elementul lexical regional *împistrite* traduce pe *picta*, participiul perfect al verbului amintit. În soluția propusă, traducătorul a păstrat raporturile

⁴ ÎMBUCURĂ, *îmbúcur*, vb. I. Tranz. și refl. (Reg.) A (se) bucura. – *În + bucura*. Sursa: DEX '98.

⁵ ÎMPISTRÍ, *împistresc*, vb. IV. Tranz. (Reg.) A împodobi o pânză, o cămașă etc. cu desene, cu motive florale etc. de diverse culori; spec. a încondeia ouă de Paști. – Cf. sl. p ĭ s t r i t i. Sursa: DEX '98.

sintactice existente în latină și a tălmăcit substantivul *volucres*, poetic în latină, prin arhaismul fonetic *pasere*, conservat dialectal (Moldova).

Se remarcă, comparând textul latin „[...] et **pictas** abiete puppis” (c. V, v. 663) cu traducerea românească „...și pupe / Din lemn de brad cu chipuri **împistrite**” (c. V, v. 1179), că traducătorul a operat o binevenită explicitare când a realizat transferul noțional al determinării atributive, *pictis*: unitatea lexicală „cu chipuri împistrite” constituie o precizare neformulată în textul latin, dar degajată din situația descrisă: pupele erau **împodobite** (*pictae*) cu „chipuri”, adică cu sculpturi.

Tulburat la gândul alianței cu Enea, regele Latinus nu mai poate fi mișcat de venerabilele daruri ale eroului troian: „nec purpura regem **picta** movet, nec scepra movent Priameia” (c. VII, v. 251-2). Versiunea latină este echivalată prin varianta românească „Nici purpura-**mpistrită**, nici toiagul / Lui Priam nu îl tulbură [...]” (c. VII, v. 455), din care se detașează, ca elemente stilistice, epitetul *împistrită*; se pierde în traducere simetria celor două propoziții aflate în raport de coordonare copulativă, simetrie întemeiată pe existența aceluiași verb (diferă doar în privința persoanei).

Alăturarea a două elemente lexicale (*împistrite* și *învelitori*) aparținând graiului popular, se dovedește eficientă din punct de vedere stilistic, așa cum se poate constata comparând versiunea tradusă, „Cu **împistrite**-nvelitori [...]” (c. VII, v. 503), cu cea originală: „**pictisque** tapetis” (c. VII, v. 277). Este astfel compensată pierderea aliterației grupului consonantic *-tis* prezentă în sintagma latinească.

Tălmăcirea crâmpieiului vergilian „**pictasque** exure carinas” (c. VII, v. 431) prin „[...] iară navele-**mpistrite** / Aprinde-le [...]” (c. VII, v. 775) constituie un nou caz de echivalare formală în care versiunea tradusă a rămas fidelă originalului. Se remarcă (de)plasarea obiectului direct înaintea verbului tranzitiv, pentru emfază, și elementul lexical regional adus în poziția privilegiată a finalului de vers.

Labicii, „Împodobii cu scuturi **împistrite**” (c. VII, v. 1411), erau neamuri italice aliate cu Turnus și potrivnice troienilor. Atribu-

tiva notată mai sus reprezintă varianta românească a fragmentului latin „et **picti** scuta Labicii” (c.VII, v. 796) care s-ar traduce literal prin „Labicii vopsiți în ce privește scuturile”; *scuta* (plural neutru de la *scutum* „scut”) este un acuzativ grec, un acuzativ al specificării, restituit în românește cu ajutorul explicitării.

În cartea a VIII-a, Vergiliu descrie apropierea lui Enea și a însoțitorilor săi de cetatea regelui Evandru. Prin transpoziție, traducătorul redă versiunea originală „fluvio **pictasque** innare carinas” (c. VIII, v. 93) astfel: „[...] corăbii / Ce apa o brăzdează, **împistrite**.” (c. VIII, v. 161). Elementele naturii (valorile-*unda*, pădurile-*nemus*) se minunează la vederea *corăbiilor împistrite*, sintagmă ce corespunde expresiei latine *pictas carinas* (forma nominală *carina* este poetică).

Palas, fiul regelui Evandru, are „Și armele-**mpistrite**” (c. VIII, v. 1016), cu precizarea că lexemul *arme* reprezintă un nume generic pentru scuturile care erau pictate cu chipuri ale zeilor. Versiunea tălmăcită constituie o echivalare lingvistică a sintagmei vergiliene „[...] **pictis**...in armis” (c. VIII, v. 588).

Eroul etrusc Astur este înzestrat cu „**versicoloribus** armis” (c. X, v.181), adică, în românește, „El, Astur, cel cu arme **împistrite**” (c. X, v. 337). Sintagma latinească, alcătuită după model homeric, ἄράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῶ / αἰόλα παμφανόωντα (Homer, *Iliada*, V, 295), este redată în traducere prin *arme împistrite*, traducătorul optând pentru un termen „colorat” și expresiv în detrimentul termenului neutru „multicolore”. Elementul regional românesc traduce adjectivul latinesc *versicoloris*.

Aceeași preferință pentru lexemul *împistrit* este constatată și în ultimele două cazuri de traducere: din versiunea „[...] Par amazone / [...] Luptându-se cu arme **împistrite**” (c. X, v. 1154), expresia *arme împistrite* corespunde sintagmei latine *pictis armis*, prezentă în versul original, „et **pictis** bellantur Amazones armis” (c. XI, v. 660). O situație identică este în ultimul cânt al epopeii, în versul „et **pictis** Arcades armis” (c. XII, v. 281), tălmăcit în limba română prin „Și-arcazii cei cu armele-**împistrite**” (c. XII, v. 497). În ambele cazuri, aliterațiile originale au fost echivalate și în versiunile traduse.

praecisus – împungace

Elementul lexical *împungace*⁶, alcătuit cu sufixul *-aci/-ace*, asociat temei verbale *împung-* manifestă o asemănare formală (doar la plural) cu adjectivele invariabile neologice, precum *locvace*, *vorace*, *atroce*, *vivace* (împrumuturi din franceză sau italiană, origine latină), însă sonoritatea sa este una vetustă, așa cum o dovedește lectura crâmpieiului „Jur-împrejur cu cleanțuri **împungace**” (c. VIII, v. 405). Termenul regional traduce participiul latin *praecisus*, „tăiat”, „abrupt” (de la verbul *praecido*, *praecidere*, *praecidi*, *praecisum* „a tăia”), prezent în sintagma latinească „**praecisis** undique saxis” (c. VIII, v. 233) pe care autorul o echivalează formal. Se cuvine notat randamentul aliterației alternante în nazalele *m* și *n*, dar și frecvența vocalei cu minimă apertură, *u*, în versiunea românească, prin care traducătorul realizează identitatea de efect din original (aliterația abundentă a vocalei *i* sugerând ideea de „ascuțit”, „întepător”).

interfusus – încârjoiat

În mitologia greco-romană, râurile Styx și Lethe separau Hadesul de lumea celor vii. În cartea a VI-a, Vergiliu descrie cele două râuri în felul următor: „fas obstat tristisque palus inamabilis undae / et noviens Styx **interfusa** coerces” (c. VI, v. 439), versuri pe care G. I. Tohăneanu le tâlcuiește astfel: „Smârcul groazei / Îi ferecă cu brâul lui de unde. / De nouă ori **încârjoiat**, acolo / Îi țintuiește Stixul.” (c. VI, v. 787). O traducere cuvânt cu cuvânt a unității lexicale latinești *noviens Styx interfusa* ar putea fi „Stixul cel cu nouă cercuri”; în versiunea literară, adjectivul de origine participială *interfusa* (de la *interfundo*, *interfundere*, *interfudi*, *interfusum* „a se revărsa pe”, „a se răspândi printre”) este echivalat, expresiv și exact, tot printr-un participiu, *încârjoiat*⁷, de la verbul *a se încârjoia*,

⁶ ÎMPUNGĂCI, -CE, împungaci, -ce, adj. (Reg., despre vite cornute) Împungător (2). Împunge + suf. -aci. Sursa: DEX '98.

⁷ A SE ÎNCÂRJOI'A mă încârj'oi *intrans. pop.* 1) A căpăta formă de cârjă; a se încovoia; a se curba; a se arcuri; a se îndoi. 2) (*despre drumuri, cărări, ape etc.*) A-și schimba direcția; a coti; a cârni. *în + cârjă.*

derivat pe teren românesc, prin prefixare cu *în-* de la tema lexicală *cârjă*.

horror – înfricat

Crâmpeliul epic „**horror** ubique animo” (c. II, v. 755), redat literalmente prin „groaza pretutindeni în suflet” este tălmăcit de G. I. Tohăneanu prin transpoziție: înțelesul termenului nominal *horror* (substantiv în nominativ, în original) este transferat unui adjectiv de origine verbală, *înfricat*⁸, așa cum se observă în versiunea tradusă: „Cu sufletu-**nfricat** [...]” (c. II, v. 1429). Se cuvine precizat că în unitatea lexicală „cu sufletu-nfricat”, elementul regional *înfricat* nu deține aceeași intensitate semantică precum ale termenului latin corespunzător *horror* (“groază”, „oroare”).

gramineus – înierbat

Din confruntarea versiunii latinești „pars **in** **gramineis** exercent membrae palaestris” (c. VI, v. 642) cu cea tradusă în românește, „O parte dintre ei își înmlădie / Pe arene-**înierbate**, trupurile” (c. VI, v. 1152), reiese că ultima reprezintă o reușită echivalare la nivel semantic, dar și morfo-sintactic: *gramineis* (de la *gramineus* „acoperit de iarbă”) este tradus prin elementul regional *înierbat*⁹ ca adjectiv al substantivului *arene*, traducere a formei nominale latine *palaestra* „loc unde se practică exerciții fizice”.

torvus – însălbățicit

Adjectivul latinesc *torvus* (“sălbatic”, „fioros”, „înfricoșător”) prezent în expresia „lumine **torvo**” (c. III, v. 677), deținător de

Sursă: NODEX; ÎNCOVRIGÁ vb. 1. a (se) încârliga, a (se) încolăci, a (se) încovoia, a (se) îndoi, (reg.) a se **încârjoia**. (Căinele își ~ coada.) 2. v. încolăci. Sursa: Sinonime.

⁸ ÎNFRICĂT, -Ă, *înfricați*, -te, adj. (Reg.) Înfricoșat. – V. înfrica. Sursa: DEX '98. ÎNFRICĂ vb. I. Refl. (Folosit la timpurile trecute) A se înfricoșa. – *În + frică*. Sursa: DEX '98.

⁹ *înierbát* s.n. (reg.) V. *înierbáre*. Sursa: DAR.

valențe poetice superioare sinonimelor *ferus*, *trux*, *truculentus*, este epitetul formei nominale latine *lumine* (*lumen* „lumină”) întrebuințată la numărul singular tocmai pentru a desemna singurul „ochi” al ciclopilor. Opțiunea traducătorului se manifestă din nou pentru un termen regional, *însălbăticit*¹⁰, derivat cu prefixul *în-*, de la forma literară *sălbăticit*. În versiunea românească, expresia latină ajunge să fie tradusă: „Cu **însălbăticită** lor privire” (c. III, v. 1217).

***glomeratus* – întrulocat**

Comparând versiunea vergiliană „neque adverso **glomerati** ex agmine Grai” (c. II, v. 727) cu cea tradusă în românește, „Nici de-ale grecilor vrăjmașe cete, / **Întrulocate** [...]” (c. II, v. 1320) este identificabil același raport între elementele lexicale selectate în versiuni: *glomerati* este un participiu perfect al verbului *glomerare* („a face ghem” (< *glomus* „ghem”), „a aduna grămadă), iar *întrulocat*¹¹ este un participiu al verbului *a întruloca*. Ambele participii au virtuți expresive în limbile cărora le aparțin: termenul *întruloca* și *întruloca* constituie variante fonematice cu variabilitate în prefix, fenomen manifestat la periferia limbii literare și ilustrat de cuvinte învechite regionale sau populare din registrul familiar sau popular.

***intertextus* – învrâstat**

Lexemul *învrâstat*¹², participiu al verbului popular *a învrâsta*, aflat în crâmpeii tradus: „Ș-o mantie de aur **învrâstată**” (c. VIII, v.

¹⁰ *însălbăticit*, -ă, adj. (reg.) devenit sălbatic, sălbăticit, feroce. Sursa: DAR.

¹¹ ÎNTRULOCĂ, *întrulóc*, vb. I. (Reg.) 1. Refl. A se strânge la un loc, a se întruni, a se reuni. 2. Tranz. și refl. A (se) forma, a (se) închea, a (se) înjgheba. 3. Tranz. (Rar) A uni; a împerechea. [Var.: întrulocă, întorlocă vb. I] – Din într-un loc. Sursa: DEX '98.

¹² *învrâstăt*, -ă, adj. (pop.) 1. cu dungi, dungat, pestriț. 2. amestecat, alternativ, schimbăcios. Sursa: DAR. VĂRSTĂ2, *vârste*, s.f. (Reg.) 1. Dungă sau bandă de altă culoare (într-o țesătură, în penajul unei păsări etc.); ornament care constă în dungi de altă culoare. 2. Mănunchi de flori, buchet. [Var.: *vrăstă* s.f.] – Din scr. *vrsta*. Sursa: DEX '98.

291), înfăptuiește transferul noțional al participiului latin *intertextam* (de la verbul *intertexto*, *intertextere*, *intertextui*, *intertextum* „a întrețese”, „a învrâsta”), prezent în versul „chlamydemque auro dedit **intertextam**” (c. VIII, v. 167). Consider necesară următoarea observație: în original *auro* este un ablativ care îl determină pe *intertextam*, nu pe *chlamydem*, așa cum rezultă din versiunea prezentată mai sus; în acest caz, versul românesc ar trebui să fie: „o mantie învrâstată cu aur” (adică, mantie țesută cu fir de aur), nu „mantie de aur”.

Bibliografie selectivă

- Cartford, John C., *A Linguistic Theory of Translation: An Essay on Applied Linguistics*: Oxford University Press, London, 1965.
- Kohn, Ioan, *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, București, Editura Facla, Timișoara, 1983.
- Schleiermacher, F., D., E., *Hermeneutica*, Traducere, note și studiu introductiv de Nicolae Râmbu, Iași, Polirom, 2001.
- Tohăneanu, G. I., *Antologie vergiliană cu comentarii*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1986.
- Idem, *Cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla, 1986
- Idem, „Viața lumii” *cuvintelor / vechi și nou din latină*, Timișoara, Editura Augusta, 1998.
- Vergilius Maro, Publius, *Eneida*, prefață și traducere de G.I. Tohăneanu, note și comentarii de Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib, 1994.
- Virgil, *Eclogues, Georgics, Aeneid 1-6*, Translated by H. R. Fairclough Revised by G. P. Goold, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1999.
- Wilss, Wolfram, *Knowledge and skills in Translator Behavior*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1996.

Sigle:

- DAR Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, Editura Saeculum Vizual, 2002.
- NODEX *Noul dicționar explicativ al limbii române*, Editura Litera Internațional, 2002.

THE STYLISTIC IMPORTANCE OF THE PARTICIPLE IN TRANSLATION
(*Abstract*)

The present work constitutes a brief presentation of some of the lexical terms (Latin vs. Romanian) selected from the Romanian translation of the *Aeneid*. The translator, G.I. Tohăneanu, has used a semantic and stylistic feature of the prefix „-în” as a tool for verbal derivation. This often contributes to the establishment of a transformative meaning of the word, bringing some shades of intensity, enhancing the connotation but without being indispensable and without altering the fundamental sense of the lexeme.